

ԱՐՄԵՆ ԿԱՐԱՊԵՏՅԱՆ*Պատմ. գիտություն. թեկնածու***ՄԻ ԴՐՎԱԳ ԶԻՆԱՏԱՐ ՇԱՐԺՄԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆԻՑ**

Հայ ազատագրական շարժման տարեգրության մեջ բացառիկ դրամատիկ ու հերոսական կերպար է Վարդան Գոլոշյանը, որն իր մատաղ կյանքը սիրով նվիրաբերեց հայրենիքի զոհասեղանին:

Վ. Գոլոշյանը ծնվել է 1867թ. հոկտեմբերի 28-ին Թիֆլիսում: Մի համեստ ընտանիքի զավակ էր և ընտանիքի սիրելին: Մանկուց մեծապես հարգել ու պաշտել է ծնողներին: Գոլոշյանների ընտանեկան հարկի մեղքո խոր արմատներ էին նետել ազգային նվիրական ծեսերն ու սովորույթները:

Տասներկու տարեկան հասակում 1877-79 թթ. Վարդանը սովորում է Թիֆլիսի Ներսիսյան դպրոցում: Այնուհետև ուսումնառությունը շարունակում է Թիֆլիսի ազդեցիկ գիմնազիաներից մեկում, ուր մնում է մինչև 1882 թվականը: Դեռևս պատանի էր Գոլոշյանը, բայց անգամ այդ հասակում նա արդեն կրեց իր ժամանակի քաղաքական ու հոգևոր-բարոյական խոր ազդեցությունը:

Իսկ ապրած ժամանակաշրջանն այնքան հարուստ էր ուս-թուրքական հերթական պատերազմից և բալկանյան ժողովուրդների հերոսաշունչ ապստամբություններից եղած ցնցող տպավորություններով ու վսեմ իդեալներով: Այդ տարիներին մի անսովոր ոգևորություն էր տիրում Կովկասի հայ գրական-հասարակական ու քաղաքական շրջաններում: Այդ օրերին «...գրական ասպարեզում փայլում էր Բաֆֆին. այդ համակրելի մարդու գործունեությունը ղեկավարում էր մի մեծ գաղափար՝ Հայաստանի ազատութեան գաղափարը: Նրա ընթերցանությունը մերժեց ինձ վառ ու ազնի սեր դեպի ազգ ու հայրենիք, դեպի տառապեալ հայությունը», - իր մամակում գրել է Վ. Գոլոշյանը¹:

Տասնհինգ տարեկան պատանի Գոլոշյանը դուրս է գալիս Կովկասից և ուսանելու է մեկնում Մոսկվայի Լազարյան ճեմարան, որի ընդհանուր մարդասիրական ու հայրենասիրական ոգին բարենպաստ ազդեցություն է թողնում նրա վրա: Պատանին տարվում է հայրենիքի ազատության վսեմ գաղափարներով, գրում բանաստեղծություններ և պիեսներ:

Սակայն շուտով նրա համար նեղ ու սահմանափակ դարձավ ուսումնական այս հաստատությունը և մի քանի անգամ փորձեց փախչել այնտեղից:

Ի վերջո, իր մեծ նպատակը՝ մեկընդմիջտ մեկնել Արևմտյան Հայաստան, բացահայտ հայտնեց ճեմարանի վարչությանը, որը տղայի ծնողներին տեղյակ պահեց այդ մասին: Հայրը եղավ Մոսկվայում և որդու հետ միասին վերադարձան Թիֆլիս: Ծնողները ձգտում էին նրան հեռու պահել այդ մտադրությունից և նրանց համառ ջանքերով Վարդանին կրկին ընդունեցին Թիֆլիսի գիմնազիա:

Բայց զուր էին այդ ջանքերը: 1883 թ. Գոլոշյանը կրկին անհայտացավ և այս անգամ բավական երկար ժամանակով: Թողած երկտողում ծնողներին հայտնում է իր նպատա-

¹ Ս. Նիքվանեան, Յեղափոխականներ, Ժն-., 1905 թ., էջ 6:

կը՝ գնալ Տաճկահայաստան և մվիրվել հայոց ազատագրական շարժմանը:

Տասնվեց տարեկան պատանին, մերքին խոր համոզմունքներից դրդված, զինվորագրվում է ազգի ազատության համար մղվող պայքարին: Լինում է ռուս-պարսկական սահմանի վրա գտնվող մի շարք բնակավայրերում, այնուհետ հասնում է Սալմաստ գավառը և հաստատվում Հաֆթվան գյուղում, որը դառնում է նրա սիրած կայանը ու ապաստարանը:

Մի քանի ամիս այնտեղ մնալուց հետո նա պատրաստվեց առաջին անգամ ոտք դնել այն երկիրը, ուր շարունակ հայի արյունն էր հեղվում: Ժամապարհին հազար ու մեկ վտանգ հաղթահարելով՝ մտնում է Վան, որտեղ սկսում է իր քարոզչական գործունեությունը: Վանից ծնողներին գրած նամակում կային այսպիսի խոսքեր. «...Ես ուրիշ թանկագին և հազուագիտ բան չունիմ, որ ուղարկեմ ձեզ. ընդունեցեք, ուրեմն, ձեր թշուառ Հայաստանի տխրագին աւերակների ողջոյնը»²:

Վանում նա երկար չի մնում և մորից ուղևորվում է դեպի Սալմաստի Հաֆթվան գյուղը, ուր կարողանում է ազգային-հայրենասիրական ոգով տոգորել շրջապատում եղողներին: Այստեղ նա երկրորդ անգամ հանդիպում է Մ. Փորթուգալյանին և երկար, հանգամանալից գրուցում վերջինին հետ, որն այդ ժամանակ Վանից Սալմաստ էր եկել³: Գոլոշյանը հայտնում է իր մպատակը. զինվորական խումբ կազմել և շրջել ամբողջ Արևմտահայաստանով, կովել և զարթեցնել միրհած հայությանը: Փորթուգալյանը անչափ հավատում է երիտասարդ հեղափոխականի գաղափարական անդրդվելի մվիրվածությանը և խոստանում օժանդակել նրան:

Գոլոշյանը, խրախուսված այդ խոստումներից, որոշ ժամանակ անց մեկնում է Վան, սակայն չի գտնում Փորթուգալյանին, որն արդեն վտարված է լինում: Հուսահատ Գոլոշյանը ուղևորվում է դեպի Մուշ, որից հետո կրկին վերադառնում է Հաֆթվան և մի տարի լիովին տրվում է կրթական գործին: 1886 թ. աշնանը նրա ջանքերով բացվում է Հաֆթվանի գրասիրաց ընկերությունը և կենտրոնական գրադարան-ընթերցարանը:

1887 թ. Գոլոշյանը գալիս է Թիֆլիս: Սակայն շատ չանցած նա մորից մեկնում է Արևմտահայաստան՝ այս անգամ ընդմիջտ: Հետագայում հորը ուղարկած նամակում գրում է. «Ես անկարող եմ զգույն անտես անել հայրենիքի շահերը, իսկ այդ շահերին անձնատուր լինելովս ձեզ մեծ դժբախտություն եմ հասցնում...Ես որոշեցի ձեզ մեծ դժբախտություն տալ, որպեսզի շատ ընտանիքների արտասուքը սրբել կարողանամ»⁴:

Իր կյանքի այս շրջանում Գոլոշյանը հանդիպում է Հովհաննես Ագրիպայանի և Կարապետ Կովաքազյանի հետ, որը բախտորոշ նշանակություն է ունենում հետագա ձեռնարկների համար: Հ. Ագրիպայանը ծնվել է Վանում, մոտավոր տվյալներով՝ 1886 թ.: Հայրը բավական հարուստ ու ազդեցիկ վիճակի տեր, առաջադեմ անձնավորություն էր, հայտնի իր անկեղծությամբ և մաքուր բնավորությամբ: Մի օր Արծակից Վան վերադառնալիս նա բռնվում է քրդերի կողմից և բարբարոսաբար սպանվում: Փոքրիկ Հովհաննեսի, իր երկու եղբայրների ու քույրերի խնամքի հոգսը ընկավ մոր ուսերին: Ընտանիքին աջակցում էր իրենց հոր լավագույն բարեկամը՝ Խրիմյան Հայրիկը, որը չթերացավ կատա-

² Նույն տեղում, էջ 13:

³ Տե՛ս Մ. Փորթույան, Վասպուրականի պայմանությունից (1850-1900), Ե., 1988, էջ 235:

⁴ Մ. Նիքվանեան, նշվ. աշխ., էջ 20:

րելու իր ընկերական ու բարեկամական պարտավորությունները:

Հովհաննեսը եղբայրներից կրտսերն էր, բայց ամենից քաջն ու խիզախը: Մեծ եղբայրը՝ Կարապետ Ագրիպասյանը, մուսուլման դարձավ հեղափոխական և մեռավ թուրքական ու ռուսական բանտերում ստացած թոքախտից:

Հ. Ագրիպասյանը կրթություն ստացավ Վարազի և Հանկոյսների թաղի դպրոցներում: Այնուհետև դարձավ անդրամիկ սաներից մեկը Փորթուգալյանի Վարժապետանոցի, որի փակումից հետո Խրիմյանի հանձնարարությամբ ուղարկվեց Մուշ՝ Առաքելոց վանքում շարունակելու իր կրթությունը:

Բայց շուտով հետ եկավ և ընդունվեց «Կեդրոնական» վարժարանը: Այդ տարիներին մա բազմիցս ենթարկվեց թուրքական իշխանությունների հալածանքներին և թուրք-օսմանյան բանտերից լավագույն համարելով պանդխտությունը, թողեց հայրենի վանք և ուղևորվեց Կովկաս: Որոշ ժամանակ անց վերադառնալով Էրզիր՝ շրջեց ու գործեց Վանի գյուղերում, Բաղեշում, Սասունում, Մուշում, Բուլանխում, Ալաշկերտում, Կարինում:

Կարապետ Կուլաքազյանը ծնվել է 1887 թ., Վանում: Սովորել ծննդավայրի բողոքականների վարժարանում, ապա կրթությունը շարունակել է Չմիածնի Գևորգյան ճեմարանում⁵: Հինգ տարի անց՝ 1885 թ., հեռացել է ճեմարանից:

Խոտվաճուղ գնկատագիրը Գոլոշյանին, Կուլաքազյանին և Ագրիպասյանին միմյանց կապեց որպես անանձնական մեծ գաղափարների զինակիցներ՝ դարձնելով մաս կյանքի և մահվան ընկերներ: Գոլոշյանն ու Ագրիպասյանը միմյանց հանդիպեցին Հաֆթվան գյուղում: Հանդիպումը շատ հուզիչ էր ու բարեկամական: Նրանք ուխտեցին ընդմիշտ միասին ապրել ու պայքարել: Երկուսն էլ աշխատում էին իրար օգտակար լինել:

Նրանք ծրագրում էին Արևմտյան Հայաստանի գալատներում կազմել հալոսկային խմբեր և զենքով պայքարել արևմտահայության իրավունքների պաշտպանության համար:

Իսկ 1880-90-ական թթ. հայ հեղափոխականների համար մեծագույն խնդիրը զենքի ու զինամթերքի հայթայթումն էր, որը կապված էր մեծ վտանգի ու դժվարությունների հետ: Հարկավոր էր ապագա ձեռնարկների համար զենք ունենալ և «...բոլորի մտածածը, բոլորի զգացածը մեկ էր. զինուիլ...Ջինուիլ, բայց ինչպե՞ս, ուրկե՞ս ճարել զենքը: Եւ բնագրաբար ամենուն աչքը կուղղուէր դէպի արտասահման՝ դէպի Պարսկաստան ու Կովկասը մանասանդ»⁶:

Դեպի Էրզիր զենք տեղափոխելու ճնապարհին հայ հեղափոխականները ունեցան իրենց, այսպես կոչված, արյան մկրտությունը: Այդպիսի ընդհարում թուրքական ժանդարմական ուժերի հետ տեղի ունեցավ 1889 թ. մայիսի 26-ին, որն իր ունեցած ընդհանուր նշանակությամբ դարձավ խորհրդանշական իրադարձություն Էրզրում գործող հեղափոխական երիտասարդության համար: Երեք ուխտյալ զինակիցներ՝ Գոլոշյանը, Ագրիպասյանն ու Կուլաքազյանը, 1889 թ. մայիսի 25-ին դուրս եմ գալիս Հաֆթվանից և ուղղություն վերցնում Վան: Մեկ օր անց Չուխ-Կետուկ հայտնի կիրճում դեմ առ դեմ հանդիպում են մի խումբ լավ զինված ժանդարմների: Սկսվում է անհավասար ու հերոսական մարտը: Հայ քաջերը դիմադրում են ու կովում մինչև արյան վերջին կաթիլը: Թիկունքից մահացու վերք է ստանում Ագրիպասյանը և զենքի տապալվում: Վիրավոր, արյունաքամ վիճա-

⁵ Տ. Մ. Պողոսյան, նշվ. աշխ., էջ 237:

⁶ Յուշեր Արմ. Եկարեանի, Գահիրե, 1947 թ., էջ 10:

կում գտնվող Գոլաշյանը շարունակում է մաքառել և ևս մեկ արյունոտ վերք ստանալով՝ ընկնում է գետնին, իսկ Կուլաքագյանին հաջողվում է կոկոկ ճեղքել և ազատվել թուրք ժանդարմների ճիրաններից:

Հաջորդ օրը սույն ընդհարման մասին լուր է ուղարկվում և՛ մոտակա իշխանություններին, և՛ Վանի նահանգական մարմիններին: Ոստիկանությունը մեծ խմբով ժամանում է դեպքի վայրը՝ կոկին ակամատես ու մասնակից նույն զապթիաների հետ հետաքննելու և դիակները որոնելու: Գոլաշյանը, որն արդեն հրաշքով ուշքի էր եկել, սակայն անկարող էր տեղից ելնել, հուսահատական շարժումով ժանդարմներից մեկին տեղում սրով վիրավորում է: Գազագած զապթիաները հարձակվում և բզկտում են անվեհեր մարտիկի մարմինը:

Այս դեպքը ժամանակին մեծ աղմուկ հանեց և բազմազան արձագանքներ գտավ թուրքական և կովկասյան լրագրերի էջերում: Վանի կուսակալ Խալիլ բեյը հետագրով սուլթանին տեղեկացրեց Չուխ-Կետուկի ընդհարման մասին, իսկ հետագիրը տպագրվեց Կ. Պոլսի թերթերում: Այնտեղ հայ քաջարի երիտասարդների մասին ասված է, որ «...իրենց նպատակն է մերթ ընդ մերթ մեծ ու փոքր դեպքեր առաջ բերել և ի վերջո լեղափոխություն մը հարուցանել»⁷:

Ջոհվածների իրերի մեջ հայտնաբերվեց Հովհ. Ագրիպայանի հիշատակարանը, որն այսպես էր բացատրում խմբի կազմության նպատակը. «Տասն և իններորդ դարում ապրող հայ մարդու համար ազատությանից զատ ուրիշ մթնոլորտ չկայ, որի մեջ կարելի լինի շնչել»⁸: Հետո ասված է. «Ուրախությամբ կերթամ մեռնելու, իսկ դու, քաղցր հայրենիք, սրբիր արցունքդ և ինձ համար սուգ մի բռնիր»⁹:

«Արյան մկրտություն» անվանված այս դեպքը ցնցող տպավորություն թողեց արևմտահայ և հատկապես Վանի երիտասարդության վրա, որը «մինչ այն լեղափոխությունը ուսած տեսականօրէն, Ռաֆֆիի եւ Ծերենցի վեպերէն...թերեւս հազիւ թէ խորհած էր անոր վտանգաւոր կողմերուն եւ արեւան զոհաբերութեան անհրաժեշտութեան վրայ»¹⁰: Ագրիպայանի և Գոլաշյանի եղերական նահատակությունը առիթ ու պատճառ հանդիսացավ, որ զինակից ընկերները դիմեն փոխվրեժի «...աւելի եւս լայնցնելով Վանայ թուրք իշխանութեան և հալերու միջեւ պեղուած խրամատը, որ այլեւս երթալով մեծցաւ»¹¹:

Արյան մկրտությունից հետո հայ ազգային քաղաքական կուսակցությունների Վանի պատասխանատուները, մասնավորապես Արմենական կուսակցության ղեկավարությունը, նպատակադրվեցին կարելիության սահմաններում զինել ազատամիտ ու քաջակորով երիտասարդությանը՝ նոր վտանգներին ու մարտահրավերներին դիմագրավելու համար:

Վ. Գոլաշյանի խումբը եղավ նախակարապետը զինատար խմբերի կազմակերպման և դրսից դեպի Էրզիր գեմքի ու զինամթերքի փոխադրության:

Ծատ չանցած արմենականները, հնչակյանները և առավել չափով դաշնակցականները մեծ ուժերով ու միջոցներով հետամուտ եղան հայ ազգային-ազատագրական շարժման ճանապարհին ծառացած այդ կարևորագույն հիմնահարցի կարգավորմանը, քանի

⁷ «Արձագանք», 25 հունիսի, 1899 թ., թիվ 24:

⁸ Ս. Նիքվանեան, նշվ. աշխ., էջ 30:

⁹ Նույն տեղում:

¹⁰ Մ. Նաթանեան, Արմենական կուսակցությունը, Գահիրե, 1990 թ., էջ 22:

¹¹ Նույն տեղում, էջ 23:

որ զեւթ երկրի ներսում դժվար էր ձեռքբերվում¹²:

¹² **Ռուբէն**, Նայ յեղափոխականի մը յիշատակները, Բ հատ., Եր–ան, 1990 թ., էջ 24: